

ხელოვნების ისტორია - ART HISTORY

ზაზა სხირტლაძე, ნელი ჩაკვეტაძე

მცხეთის წმ. ჯვრის ეკლესიის ერთი რელიეფის გამო

მასალები და მითითებები მცხეთის წმ. ჯვრის ტაძრის გუმბათის ყელის სამხრეთი ნახნაგის მარჯვენა ნახევარზე განთავსებულ მომცრო ზომის რელიეფის შესახებ (სურ. 1 და 2), გასული საუკუნის შუა ხანებიდან მოყოლებული, ათწლეულების განმავლობაში უცვლელად მეორდება სამეცნიერო თუ პოპულარული ხასიათის მრავალრიცხოვან პუბლიკაციებში.¹

¹ მრავალრიცხოვან პუბლიკაციათაგან აქ შეიძლება დასახელებულ იქნას მხოლოდ ძირითადი ნაშრომები: ჩუბინაშვილი, *ქართული ხელოვნების ისტორია*, გვ. 105, 111, ნახ. 82; მოგვიანოდ იგივე განმეორდა მონოგრაფიაში მცხეთის წმ. ჯვრის ტიპის ეკლესიების შესახებ - ჩუბინაშვილი, *Памятники типа Джвари*, გვ. 148, ტაბ. 22-23; ჩხივადზე, *Архитектура Джвари*, გვ. 17-18, სურ. 29; ამირანაშვილი, *ქართული ხელოვნების ისტორია*, I, 1944, გვ. 170-171, სურ. 177; Северов, ჩუბინაშვილი, *Мухета*, გვ. 36, სურ. 28; ამირანაშვილი, *История грузинского искусства*, I, 1950, გვ. 114; Djobadze, *The Sculptures of the Eastern Facade of the Church of Holy Cross of Mtskheta*, გვ. 130, შენ. 82; Шмерлинг, Дolidze, Барнавели, *Окрестности Тбилиси*, გვ. 16; ამირანაშვილი, *ქართული ხელოვნების ისტორია*, 1961, გვ. 124; ამირანაშვილი, *История грузинского искусства*, 1963, გვ. 105; ჩოფიკაშვილი, *ქართული კოსტიუმი*, გვ. 9-10; ამირანაშვილი, *ქართული ხელოვნების ისტორია*, 1971, გვ. 128; Tchoubinachvili, *I Monumenti del tipo di Gvari*, გვ. 174, ტაბ. 13; ბერიძე, *ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება*, გვ. 104; Алаდაшвили, *Монументальная скульптура Грузии*, გვ. 32, ტაბ. 23; მისივე, *Об изображении ктиторов в монументальной скульптуре Армении и Грузии*, გვ. 76; *ქართული წარწერების კორპუსი*, I, 1980, გვ. 158; Мурадян, *Армянская эпиграфика Грузии*, გვ. 33; ანდლულაძე, *მცხეთის ჯვარი*, გვ. 252; ციციშვილი, *ქართული ხელოვნების ისტორია*, 1995, გვ. 59; აბრამიშვილი, ზაქარაია, ციციშვილი, *ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორია*, გვ. 81; Схиртладзе, Шаншиашвили, *Джвари*, გვ. 523-527; Khundadze, *Nouvelles observations sur les reliefs figurés de l'église Sainte-Croix de Mtskheta*, გვ. 23, სურ. 8; თუმანიშვილი, ხუნდაძე, *მცხეთის წმ. ჯვრის ტაძარი*, გვ. 24, სურ. 83-84 გვ-ზე; ხოშტარია, *ჯვრის მონასტერი*, გვ. 90; თუმანიშვილი, ნაცვლიშვილი, ხოშტარია, *მშენებელი ოსტატები შუა საუკუნეების საქართველოში*, გვ. 96, სურ. 60; გამყრელიძე (და სხვა), *ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი*, გვ. 362; ბერიძე, *ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორია*, გვ. 96; თ. ხუნდაძე, *V-VII საუკუნეების ხუროთმოძღვრული ქანდაკება*, გვ. 22, სურ. 35.

სადა, გლუვი ჩარჩოთი შემოსაზღვრულ მონითალო ფილას თითქმის მთლიანად ავსებს მუხლმოყრილი, სხვა გამოსახულებათაგან განსხვავებით შედარებით დაბალი რელიეფით შესრულებული, მავედრებელი მამაკაცის პროფილში გამოსახული ფიგურა. მას იდაყვი მოხრილი ხელები, გაშლილი ხელისგულებით, მარჯვენა მხარეს მიუმართავს; მარცხენა ხელი მკერდთან აქვს მიტანილი, მარჯვენა კი ჩარჩოზე გადადის. მთლიანად დაზიანებული სახიდან მხოლოდ კისრამდე სიგრძის, სწორად შეჭრილი თმის ბოლოები იკითხება. სახეს, სავარაუდოდ, მოკლე და მრგვალი წვერი შემონერდა, რაზეც კონტურის დონეზე შემორჩენილი მცირე ფრაგმენტი მეტყველებს. მამაკაცს ტანთ მოსავს გრძელსახელოებიანი, წვივებამდე სიგრძის კაბა, რომლის მრგვლად ამოჭრილი გულისპირიდან ფესვების ყელთან მომდგარი საყელოს კიდეები მოჩანს. სადა სახელოებისაგან განსხვავებით, გულისპირი და კალთები გოფირებულია; გულისპირს სამკუთხა ნაჭდევის რიგი ვიწრო ზოლად მიუყვება. კაბის ქვედა კიდე კონტურებით ორმხრივ შემოსაზღვრული, ბადისებრი ორნამენტით გაფორმებული ფართო ქობითაა შემკული. წელზე გაირჩევა სარტყელი, რომელსაც, როგორც შემორჩენილი ნაშთების მიხედვით ჩანს, მსხვილი გეომეტრიული ფორმებით გადმოცემული პატიოსანი თვლების რიგი ამკობდა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებულია მოსაზრება, რომ რელიეფზე წმ. ჯვრის ტაძრის ხუროთმოძღვარი უნდა გამოესახათ.¹ გიორგი ჩუბინაშვილის დაკვირვებით, თავდაპირველად რელიეფი ჩასმული უნდა ყოფილიყო ტაძრის გუმბათის სამხრეთ ნახნაგზე არსებული სარკმლის თავზე, X საუკუნეში განხორციელებული განახლების შემდეგ კი იგი გადაადგილებულ იქნა.²

ამ მოსაზრებასთან დაკავშირებით დამაფიქრებელი ჩანს ერთი გარემოება: რელიეფური ფილა ამჟამად კედლის წყობაში ისეა ჩართული, რომ მასზე წარმოდგენილი ფიგურა ვედრებად მარცხნივ, შესაბამისად, აღმოსავლეთისკენ ზურგითაა მიმართული. მავედრებელი ქტიტორის გამოსახულების ამგვარი განთავსება შეუსაბამო ჩანს ქრისტიანული სახისმეტყველებითი ტრადიციისათვის. ამასთანავე, ეკლესიის გუმბათის აღმოსავლეთ ნახნაგზე შემორჩენილია ფილა გოლგოთის ჯვრის გამოსახულებით (სურ. 3), რომელიც საზრისისეულ შესაბამისობასთან ერთად, თავისი ზომით, ფერთა და მოხაზულობით, სახელდობრ მოჩარჩოების მარჯვენა ქვედა შვერილი ნაწილით, ფაქტობრივად სრულიად შეესაბამება მავედრებელი პირის გამოსახულებიანი ქვის ფილას, რომელსაც, ამასთანავე მარცხენა ქვედა კუთხე აქვს შეჭრილი. ეს ორი ფილა, გაერთიანებისას, ჯვრისადმი ვედრებად მუხლმოყრილი

¹ Чубинашвили, *Памятники типа Джвари*, გვ. 148.

² იქვე.

პირის ამსახველ ერთიან კომპოზიციას ქმნის. საგულისხმოა სხვა გარემო-
ებაც - ორივე რელიეფის მიმდებარე არეები დღეს ისეა გადანაწყობი, რომ
ისინი ფილების თავდაპირველ ადგილმდებარეობას არ უნდა ასახავდეს.

აქედან გამომდინარე ჩნდება ვარაუდი, რომ შესაძლოა, ეს ორი რელიე-
ფური ფილა თავდაპირველად ერთიან კომპოზიციად ყოფილიყო გააზრე-
ბული და იგი კვარცხლბეკზე აღმართული გოლგოთის ჯვრის წინაშე მუხ-
ლმოდრეკილ, მავედრებელ პირს - არა ხუროთმოძღვარს, არამედ ქტიტორს -
განთავსების ადგილის გათვალისწინებით, შესაძლოა, იმხანად უკვე გარ-
დაცვლილს - ასახავდა. გამოსახულებათა ერთიანობა და მთლიანობა თვალ-
ნათლივ ჩანს კომპოზიციის პირობით ფოტო და გრაფიკულ¹ რეკონსტრუქ-
ციებზეც (სურ. 4 და 5).

გოლგოთის ჯვრის წინაშე წარმდგარი პირის გამოსახულების არსებობა
წმინდა ჯვრის ტაძრის საფასადო დეკორში სავსებით მოსალოდნელი უნდა
ყოფილიყო. ამასთან დაკავშირებით, შემთხვევითი ვერ იქნება, რომ ტაძრის
აღმოსავლეთ ფასადზე წარმოდგენილ საქტიტორო რიგში ერისმთავარი სტე-
ფანოზი წარუდგება მაცხოვარს, თუმცა კი წარწერაში ვედრებად მიმართავს
არა მაცხოვარს, არამედ ჯვარს და სწორედ მას სთხოვს შეწყალებას.² გუმ-
ბათის ცენტრალურ, აღმოსავლეთ ნახნაგზე რელიეფური კომპოზიციის გან-
თავსება, სახელდობრ ქართლის უზენაეს მმართველთა საქტიტორო რელი-
ეფების ასწვრივ სოციალურად დაბალი წრის წარმომადგენლის გამოსახვა,
შუა საუკუნეების ქრისტიანულ სახვით ხელოვნებაში დამკვიდრებული
იერარქიულობის პრინციპიდან გამომდინარე, სათუო ჩანს; ამის საპირის-
პიროდ, რელიეფის განთავსება უმაღლეს ზეციურ სფეროში, გუმბათის ყელ-
ზე იმაზე უნდა მეტყველებდეს, რომ მასზე წარმოდგენილი პირი თავისი სო-
ციალური მდგომარეობით, ისევე, როგორც ეკლესიის აგებასთან დაკავ-
შირებული ღვანლით, გამორჩეული უნდა ყოფილიყო ქართლის ერისმთა-
ვართა სახლის წარმომადგენელთა შორის.

ვ. ჯობაძე, შენიშნავს, რომ ამ რელიეფზე წარმოდგენილი საერო პირის
სამოსის მანიაკიონი გავს ტაძრის სამხრეთი აფსიდის ცენტრალურ ნახნაგზე,
კარის ასწვრივ გამოსახული წმ. პირველმონამე სტეფანეს წინაშე ვედრებად
მუხლმოყრილი ქტიტორის - ქართლის ერისმთავართა სახლის ერთ-ერთი
წარმომადგენლის, ქობულის ფიგურის მანიაკიონს. გუმბათის რელიეფზე

¹ კომპოზიციის გრაფიკული რეკონსტრუქციის შესრულებისას გათვალისწინებულ
იქნა მონახაზი, რომელიც გ. ჩუბინაშვილის წიგნშია წარმოდგენილი. ჩუბინაშვილი,
ქართული ხელოვნების ისტორია, ნახ. 82; Чубинашвили, *Памятники типа Джвари*,
ტაბ. 23.

² *ქართული წარწერების კორპუსი*, I, 1980, გვ. 159-160, ნახ. 80.

წარმოდგენილი ფიგურის მანიაკიონი უფრო მოკრძალებულია, ვიდრე ქობულისა, თუმცა კი სამოსის ეს დეტალი იმაზე მეტყველებს, რომ რელიეფზე რიგითი პირი არ უნდა გამოესახათ.¹

საისტორიო წყაროების მიხედვით ცნობილია, რომ ერისმთავარი სტეფანოზი მცხეთის წმ. ჯვრის ეკლესიის მშენებლობის გასრულების შემდგომ, ამ ეკლესიისთვის საგანგებოდ განაწესებს ჯვრის სადღესასწაულო ღვთისმსახურებას, რომელიც ყოველ პარასკევ დღეს აღესრულებოდა.² ამ დღეს „ადიდიან, ვითარცა დიდი პარასკევი“.³ შესაბამისად, მცხეთის წინ, მთაზე აღმართული ჯვარი გოლგოთის ჯვრის მნიშვნელობით გაიაზრებოდა.⁴ ნიშნეულია, რომ ამგვარ საზრისს ეხმიანება მცხეთის ჯვრის პოსტამენტად მიჩნეულ კვარცხლბეკზე არსებული, ფრაგმენტული წარწერის აღდგენის ვარიანტებიც, რომელთა შესაბამისადაც ჯვარი აღმართა მცველად „ყოვლისა [სახ]ლისა“;⁵ „ყოვლისა [ქართ]ლისა“;⁶ „ყოვლისა [მომავ]ლისა“;⁷ ან „ყოვლისა [სოფ]ლისა“.⁸ საქტიტორო რელიეფის შინაარსთან დაკავშირებით არ გამოირიცხება იმის შესაძლებლობა, რომ საერო პირის ჯვრის წინაშე გამოსახვა ხატოვნად მიემართებოდა მცხეთის წმ. ჯვრის ეკლესიაში დაწესებულ საზეიმო საზოგადო ღმრთისმსახურებას და მისდამი თანაზიარობის მნიშვნელობითაც ყოფილიყო გააზრებული.

შესაძლოა, თავდაპირველად ორი ფილით შექმნილი საქტიტორო კომპოზიცია ტაძრის გუმბათის ჩრდილოეთ ან ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნახნაგზე ყოფილიყო ჩადგმული. მოსალოდნელია, რომ ეკლესიის ფასადებზე არსებული სხვა საქტიტორო გამოსახულებების მსგავსად, ამ რელიეფსაც ახლდა წარწერა (როგორც ჩანს, იგი ცალკე ფილაზე უნდა ყოფილიყო შესრულებული).⁹ აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ორივე რელიეფის ქვედა კიდეები

¹ მანიაკიონის თაობაზე იხ. Djobadze, *The Sculptures of the Eastern Facade of the Church of Holy Cross of Mtskheta*, გვ. 127-135; *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3, გვ. 2098.

² *ქართლის ცხოვრება*, ტ. I, 1955, გვ. 228-229, 375.

³ იქვე, გვ. 228-229.

⁴ ამდენად, მცდარია მცხეთის წმ. ჯვრის ტაძრის მოხსენიება „წმინდა ნინოს ჯვრის ტაძრის“ სახელით (როგორც ეს ხდება, მაგალითად, თ. ჩიჩუას წიგნში - *მცხეთის ჯვარი*, თბილისი, 2000).

⁵ Чубинашвили, *Памятники Тупа Джвари*, გვ. 83; სიხარულიძე, სხირტლაძე, *მცხეთის წმ. ჯვრის ეკლესიის სტელა*, გვ. 359.

⁶ ალექსიძე, *ეპისტოლეთა ნიგნი*, გვ. 176-187.

⁷ *ქართული წარწერების კორპუსი*, I, 1980, გვ. 96.

⁸ ჭელიძე, *მართლმადიდებელი ეკლესია და ეროვნულობა*, გვ. 90.

⁹ მ. ჩხიკვაძის მითითებით, რელიეფთან ახლოს, გვერდით ნახნაგზე არსებობდა წარწერა, რომელიც შესაძლოა ყოფილიყო არქიტექტორის აღმნიშვნელი სახელი – **ჭ~ქ~ხ~ ც~ქ~წ~** (ავტორის ამოკითხვით „*მიქაელ თხელი*“), იხ.: Чхиквадзе, *Архитектура Джвари*, გვ. 17-18. ავტორს წარწერის მხოლოდ გრაფიკული მონახაზი მოჰყავს (იქვე, გვ. 17). დღეს ეს წარწერა ადგილზე არ დასტურდება.

ერთნაირადაა ჩამოჭრილი - გოლგოთის ჯვარს აკლია პოსტამენტის საფეხური, მავედრებელ ფიგურას კი ფეხების ქვედა ნაწილი. როგორც ჩანს, ორივე მათგანი თავის დროზე დაზიანდა და მათი ქვედა კიდეები ერთნაირად ჩამოასწორეს.

ამასთან დაკავშირებით ისიც ნიშნეულია, რომ ფიგურის მხრებთან შეინიშნება კვეთის კვალი - როგორც ჩანს, საფასადო პერანგის გადაწყობისას რელიეფური გამოსახულების ხელმეორედ განთავსების დროს უცდიათ მისი ზედაპირის ალაგ-ალაგ გადასწორება (დაზიანებული ადგილების განახლების მიზნით). სამოსის დრაპირების ნახატი თავდაპირველად ფიგურის მხრებზეც უნდა ყოფილიყო შესრულებული.

სავარაუდოა, რომ ეს ორი ფილა ერთმანეთს დააცილეს და გადაადგილეს არაბობის დროს დაზიანებული ეკლესიის პერანგის განახლება-გადაწყობის პროცესში, X საუკუნეში. ამგვარი ვარაუდისას არ გამოირიცხება იმის შესაძლებლობა, რომ იმხანად უკვე მივიწყებული ყოფილიყო იმ პირის ვინაობა, რომლის რელიეფიც, ერთ დროს თანმდევი წარწერითურთ, საკრალურობით გამოჩნეულ, ქართლის მოქცევისას აღმართული ჯვრის ადგილზე VI-VII საუკუნეების მიჯნისთვის აგებული წმიდა ჯვრის ტაძრის გუმბათის ყელის ერთ-ერთ ნახნაგზე იყო განთავსებული.

დამონმებული ნყაროები და ლიტერატურა

- აბრამიშვილი, ზაქარაია, ციციშვილი, ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორია** - აბრამიშვილი გ., ზაქარაია პ., ციციშვილი ი., ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორია, თბილისი, 2000.
- ალექსიძე, ეპისტოლეთა წიგნი** - ალექსიძე ზ., ეპისტოლეთა წიგნი, თბილისი, 1968.
- ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, I, 1944** - ამირანაშვილი შ., ქართული ხელოვნების ისტორია, I, თბილისი, 1944.
- ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, 1961** - ამირანაშვილი შ., ქართული ხელოვნების ისტორია, თბილისი, 1961.
- ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, 1971** - ამირანაშვილი შ., ქართული ხელოვნების ისტორია, თბილისი, 1971.
- ანდლულაძე, მცხეთის ჯვარი** - ანდლულაძე ნ., მცხეთის ჯვარი, საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, თბილისი, 1990.
- ბერიძე, ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორია** - ბერიძე ვ., ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორია, ტ. II, თბილისი, 2014.

- ბერიძე, *ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება* - ბერიძე ვ., *ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება*, თბილისი, 1974.
- გამყრელიძე (და სხვა), *ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი* - გამყრელიძე გ., ბრაგვაძე ზ., მინდორაშვილი დ., კვაჭაძე მ., *ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი*, თბილისი, 2013.
- თუმანიშვილი, ნაცვლიშვილი, ხომტარია, *მშენებელი ოსტატები შუა საუკუნეების საქართველოში* - თუმანიშვილი დ., ნაცვლიშვილი ნ., ხომტარია დ., *მშენებელი ოსტატები შუა საუკუნეების საქართველოში*, თბილისი, 2012.
- თუმანიშვილი, ხუნდაძე, *მცხეთის ნმ. ჯვრის ტაძარი* - თუმანიშვილი დ., ხუნდაძე თ., *მცხეთის ნმ. ჯვრის ტაძარი*, თბილისი, 2008.
- სიხარულიძე, სხირტლაძე, *მცხეთის ნმ. ჯვრის ეკლესიის სტელა* - სიხარულიძე ნ., სხირტლაძე ზ., *მცხეთის ნმ. ჯვრის ეკლესიის სტელა*, „საისტორიო კრებული“, 5, 2016, გვ. 325-387.
- ქართლის ცხოვრება, ტ. I, 1955* - *ქართლის ცხოვრება*, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბილისი, 1955.
- ქართული წარწერების კორპუსი, I, 1980* - *ქართული წარწერების კორპუსი, ლაპიდარული წარწერები (აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო, V-X სს.)*, შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, I, თბილისი, 1980.
- ჩოფიკაშვილი, *ქართული კოსტიუმი* - ჩოფიკაშვილი ნ., *ქართული კოსტიუმი*, თბილისი, 1964.
- ჩუბინაშვილი, *ქართული ხელოვნების ისტორია* - ჩუბინაშვილი გ., *ქართული ხელოვნების ისტორია*, I, თბილისი, 1936.
- ციციშვილი, *ქართული ხელოვნების ისტორია* - ციციშვილი ი., *ქართული ხელოვნების ისტორია*, თბილისი, 1995.
- ჭელიძე, *მართლმადიდებელი ეკლესია და ეროვნულობა* - ჭელიძე ე., *მართლმადიდებელი ეკლესია და ეროვნულობა*, „გული გონიერი“, 2012, 1 (4), გვ. 5-90.
- ხომტარია, *ჯვრის მონასტერი* - ხომტარია დ., *ჯვრის მონასტერი*, ნიგნში: ბულია მ., ჯანჯალია მ., *მცხეთა*, თბილისი, 2008.
- ხუნდაძე, *V-VII საუკუნეების ხუროთმოძღვრული ქანდაკება* - ხუნდაძე თ., *V-VII საუკუნეების ხუროთმოძღვრული ქანდაკება, შუა საუკუნეების ქართული ქანდაკება*, თბილისი, 2017.
- Djobadze, *The Sculptures of the Eastern Facade of the Church of Holy Cross of Mtskheta* - Djobadze W., *The Sculptures of the Eastern Facade of the Church of Holy Cross of Mtskheta*, „Oriens Christianus“, 44, 1960, გვ. 112-135.
- The Oxford Dictionary of Byzantium, 3 - The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3, 1991.

- Khundadze, *Nouvelles observations sur les reliefs figurés de l'église Sainte-Croix de Mtskheta*** - Khundadze Th., *Nouvelles observations sur les reliefs figurés de l'église Sainte-Croix de Mtskheta*, „Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ“, 2, 2008, 83. 21-32.
- Tchoubinachvili, *I Monumenti del tipo di Gvari*** - Tchoubinachvili G., *I Monumenti del tipo di Gvari, Ricerca sull'architettura Georgiana*, Milano, 1974.
- Аладашвили, *Монументальная скульптура Грузии*** - Аладашвили Н., *Монументальная скульптура Грузии: Фигурные рельефы V - XI веков*, Москва, 1977.
- Аладашвили, *Об изображении ктиторов в монументальной скульптуре Армении и Грузии*** - Аладашвили Н., *Об изображении ктиторов в монументальной скульптуре Армении и Грузии (VI, VII и X века)*, „II Международный Симпозиум по Армянскому искусству“, Сборник докладов, т. III, Ереван, 1978.
- Амиранашвили, *История грузинского искусства, 1, 1950*** - Амиранашвили Ш., *История грузинского искусства, 1*, Тбилиси, 1950.
- Амиранашвили, *История грузинского искусства*** - Амиранашвили Ш., *История грузинского искусства*, Тбилиси, 1963.
- Мурадян, *Армянская эпиграфика Грузии*** - Мурадян П., *Армянская эпиграфика Грузии (Картли и Кахети)*, Ереван, 1985.
- Северов, Чубинашвили, *Мцхета*** - Северов Н., Чубинашвили Г., *Мцхета*, Москва, 1946.
- Схиртладзе, Шаншиашвили, *Джвари*** - Схиртладзе З., Шаншиашвили А., *Джвари*, Православная Энциклопедия, т. XIV, Москва, 2007, 83. 523-527.
- Чубинашвили, *Памятники типа Джвари*** - Чубинашвили Г., *Памятники типа Джвари*, Тбилиси, 1948.
- Чхиквадзе, *Архитектура Джвари*** - Чхиквадзе М., *Архитектура Джвари*, Москва, 1940.
- Шмерлинг, Долидзе, Барнавели, *Окрестности Тбилиси*** - Шмерлинг Р., Долидзе В., Барнавели Г., *Окрестности Тбилиси. Архитектурный путеводитель*, Тбилиси, 1960.

**On One Relief of the Church
of the Holy Cross in Mtskheta**

Summary

Giorgi Chubinashvili was the first to consider the kneeling figure of a man in profile placed on the small relief on the south facet of the dome drum of the Holy Cross Church in Mtskheta as the architect of the building. According to his observation, the relief should have been initially inserted over the window on the south facet of the dome and was displaced after the renovation carried out in the 10th century.

The relief slab is inserted in the masonwork in the manner to present leftward the pious figure thereof, accordingly with its back to the East. Such orientation of the donor's figure seems inconsistent with the Christian imagery. At the same time, the slab with the Calvary Cross image that survived on the east facet, by its size, color and outline fits to the stone plate with the image of the kneeling figure. These two slabs, when united, create the composition of a figure in kneeling prayer before the cross.

Based on the aforesaid it seems that these two reliefs were initially designed as a single composition to depict a kneeling donor in front of the Calvary Cross erected on the pedestal. The relief's placing in the highest heavenly sphere on the dome drum must be indicative of distinguished social status as well as contribution to the construction of the church among the representatives of the house of the rulers of Kartli.

Arguably, the donor composition created by two slabs was initially inserted in the north or north-east facet of the church's dome. Probably the relief, like other donor images, was accompanied by the inscription (seemingly done on a separate slab).

Supposedly, these two slabs were separated and displaced in the 10th century in the process of restoration and rearrangement of the church's facing damaged as a result of the Arab invasion.

სურ. 1 მცხეთის წმ. ჯვრის ეკლესია. ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან

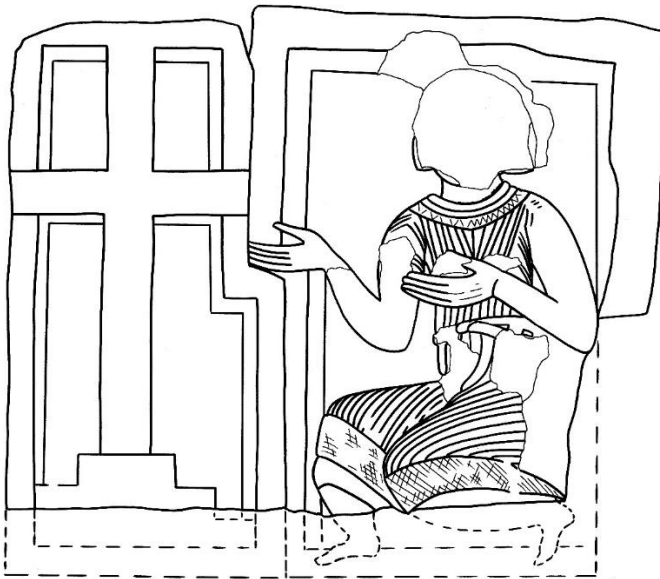
სურ. 2 რელიეფი მუხლმოყრილი მავედრებელი მამაკაცის გამოსახულებით მცხეთის წმ. ჯვრის ეკლესიის გუმბათის სამხრეთ ნახნაგზე

სურ. 3 რელიეფი გოლგოთის ჯვრის გამოსახულებით
მცხეთის წმ. ჯვრის ეკლესიის გუმბათის აღმოსავლეთ ნახნაგზე

სურ. 4 საქტიტორო კომპოზიციის სავარაუდო რეკონსტრუქცია

სურ. 5 საქტიტორო კომპოზიციის სავარაუდო რეკონსტრუქცია. სქემა